

mate van onevenwichtigheid. Terwijl de dossiers in Den Haag goed geordend zijn en er materiaal in overvloed lijkt te zijn, is de situatie in Brussel en Parijs minder rooskleurig. Brouwer wijt dat, behalve aan de situatie in de archieven, ook aan een andere ambtelijke stijl en traditie. In tegenstelling tot zijn Franse en Belgische collegae ontving de Nederlandse diplomaat gedetailleerde instructies en legde hij regelmatig verantwoording af van zijn handelwijze. Echt problematisch is de situatie in Luxemburg waar archieven over de naoorlogse periode niet of nauwelijks bestaan. Dat verklaart mede de geringe aandacht die de Luxemburgse vertegenwoordigers ten deel valt. Voor het overige wordt soms tot in detail geanalyseerd hoe de beraadslagingen verliepen en hoe de individuele diplomaten opereerden. Het enige wat daartegen ingebracht kan worden is dat dit nogal wat doorzettingsvermogen van de lezer vergt. Zonder af te doen aan de waarde van de analyse hadden sommige episodes mijns inziens beknopter kunnen worden beschreven.

C. M. Megens

I. de Haan, *Na de ondergang. De herinnering aan de jodenvervolging in Nederland 1945-1995* (Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies VII. IJkpunt 1950-2; Den Haag: Sdu uitgevers, 1997, xv + 292 blz., f39,90, ISBN 90 12 08379 6).

Dit boek valt onder 'IJkpunt 1950', maar het bestrijkt een veel ruimere periode dan alleen het midden van de twintigste eeuw. Het zwaartepunt lijkt bovendien eerder in de jaren zeventig dan rond 1950 te liggen. De Haan heeft gekozen voor een diachronische opzet. Dit stelde hem in staat ons haarscherp te laten zien hoe problematisch modieuze termen als 'collectieve herinnering' en 'nationale identiteit' kunnen zijn wanneer we die in relatie willen brengen met een onderzoeksthema als de herinnering aan de jodenvervolging. De Nederlandse samenleving na de oorlog blijkt namelijk decennialang te zeer verdeeld te zijn geweest om van consensus te mogen spreken. Joden en niet-joden hebben de herinnering aan de vervolging verschillend beleefd. Dit heeft een scheiding getrokken dwars door de natie. Van een 'collectieve herinnering' was dus zeker geen sprake. Volgens De Haan is het daarom ook niet zo vreemd dat de jodenvervolging nauwelijks ooit betrokken wordt in discussies hier te lande over onze nationale identiteit. Immers, wie vindt dat harmonie daarbij het sleutelwoord is, zal die vervolging slechts kunnen beschouwen als inbreuk op de Nederlandse identiteit, als smet op het nationale blazoen waarin tolerantie en respect voor minderheden altijd voorop stonden. Vatten we nationale identiteit echter op als 'karakter', als wijze van omgaan met verdeeldheid, dan valt de herinnering aan de jodenvervolging er wel in te passen, zo meent de auteur.

De Haan heeft voor zijn onderzoek gebruik gemaakt van een breed scala aan bronnen. Om in kaart te kunnen brengen hoe er in de Nederlandse samenleving sinds 1945 over de jodenvervolging is gedacht en gesproken en welke invloed dit heeft gehad op de nationale cultuur, analyseerde hij niet alleen de geschiedschrijving maar ging hij ook na in hoeverre herdenkingen, het uitkeringsstelsel, politieke verhoudingen en het geschiedenisonderwijs factoren zijn geweest in die herinnering. Naar mijn mening had hij de schoolboeken een evenwichtiger behandeling kunnen geven dan nu helaas het geval is.

In het eerste hoofdstuk wordt afgerekend met de veronderstelling dat Nederland pas door de geschiedschrijving van de 'grote drie' (Herzberg, Presser en De Jong) met de jodenvervolging werd geconfronteerd. Toen die boeken verschenen, was onder meer het dagboek van Anne Frank allang een bestseller. Aanvankelijk domineerde het beeld van het 'kat-en-muisspel': de vervolging was een zaak tussen joden en Duitsers en het leek daarom ook vanzelfsprekend dat

joodse auteurs 'hun eigen geschiedenis' te boek stelden. In de jaren tachtig veranderde het perspectief. Er kwam meer aandacht voor de bedenkelijke rol die niet-joodse omstanders destijds hebben gespeeld — de accommodatie — en de vraag werd gesteld waarom juist in Nederland zoveel joden daarvan het slachtoffer konden worden. De 'wetenschappelijke' geschiedschrijving miste echter overtuigingskracht bij het brede publiek. Dat wilde juist 'lessen' trekken uit de jodenvervolgging: afrekenen met antisemitisme en discriminatie.

Hoe de herinnering aan de jodenvervolgging in politiek en maatschappij heeft doorgewerkt, wordt behandeld in de hoofdstukken 2, 3 en 4. De Haan laat zien hoe in de periode van de wederopbouw de verzuiling weer manifest werd. Rooms en rood 'gebruikten' de jodenvervolgging als argument om elkaar om de oren te slaan, maar naar de joden zelf werd nauwelijks geluisterd. Dat gebeurde pas in de jaren zeventig, naar aanleiding van de Wet uitkering vervolgingslachtoffers (1973). De aandacht voor het leed kreeg toen overigens langzaam een enigszins ritueel karakter. Het ging namelijk meer om de authenticiteit van de emotie van de debatterende politici dan om de ware toedracht van de vervolgingen. De Haan schetst de verschuivingen in het beeld, vanaf de jaren veertig tot in de jaren negentig, aan de hand van politieke en publieke 'schandalen' — onder andere de gratiëring van de Drie van Breda (1952), de affaire-Schokking (1956), het 'Dachautje-spelen' (1962), de vrijlating van Lages (1966) en de Volkstelling van 1971 — maar ook door in te gaan op de betekenis van de Dokwerker en de commotie rond de Zesdaagse Oorlog (1967), Fassbinders *Het vuil, de stad en de dood* (1987) en Theo van Gogh's aanval op Leon de Winter, beginjaren negentig. In hoofdstuk 5 wordt naar aanleiding van de zaak-Eichmann en het proces tegen Demjanjuk geanalyseerd hoe er een kloof groeide tussen de ervaringen van de joodse getuigen en de publieke herinnering aan de jodenvervolgging (symbool van 'het kwaad').

In het laatste hoofdstuk wordt de Europese context aangegeven en stelt de auteur vast dat juist in Nederland, anders dan elders, de psychiatrische invalshoek de meeste nadruk heeft gekregen.

Zoals ik al opmerkte, heeft De Haan terecht gekozen voor een breed opgezette, diachronische formule. Uit zijn onderzoek komt naar voren dat generatiewisselingen nauwelijks van invloed zijn geweest op het beeld van de jodenvervolgging. Het is niet zo dat pas de 'tweede generatie' van de jaren zestig zich bewust is geworden van de vervolgingen. Dat was ook in de jaren vijftig reeds het geval. Men kan daarom vraagtekens zetten bij psychologische verklaringsmodellen, volgens welke het trauma van de vervolgging eerst tot verdringing, en pas later tot bewustwording zou hebben geleid.

Het boek is helder van toon en niet al te moeilijk geschreven, zodat ook de hogere klassen van het vwo er nut van kunnen hebben.

A. W. F. M. van de Sande

J. C. C. Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten. De verdringing van Duitse door Amerikaanse invloeden op de wetenschapsbeoefening en het hoger onderwijs in Nederland, 1945-1995* (Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies VIII. IJkpunt 1950-3; Den Haag: Sdu uitgevers, 1997, xvi + 462 blz., f47,50, ISBN 90 12 08506 3).

In Nederland wordt al decennialang geworsteld met de vraag hoe de studieduur van universitaire opleidingen kan worden verkort zonder dat dit ten koste gaat van hun niveau. Het probleem werd manifest met de enorme instroom van studenten sedert de jaren zestig, maar de discussie erover is van ouder datum. Al in de vorige en de eerste helft van deze eeuw klonk de roep om bezuiniging op het veel te dure hoger onderwijs en werd getwijfeld aan het nut van al die